УДК 274/821.161.2 Вишенський
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.10

Сарапін Олександр Васильович,
кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-9339-2338
tenasand@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО «ЗАЧАТКИ ПИТОМОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ» У ТВОРІННЯХ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

У статті пропонується верифікація частотних аргументів, до яких вдавалися ті дослідники, котрі наполягали на схильності І. Вишенського до відтворення ідей протестантизму. Виявляються їхні мотиваційні чинники. Осмисленню підлягають основоположні творіння І. Вишенського, в яких помітними є подібності з доктринальними положеннями протестантизму. Роль аналітичного інструмента перевірки таких подібностей виконує герменевтичний метод. Стверджується ідентифікація творінь І. Вишенського як належних до жанру інвектив. У перспективі виявлення можливих протестантських впливів розкривається зміст декларацій І. Вишенського про спасіння вірою, про безпастирську церкву, про сприйняття православних вірян як «царського священства», про sola scriptura. Натомість неузгодженими з духом протестантизму видаються твердження І. Вишенського про необхідність шанування ікон та апологетика чернечого образу життя. Узагальнюються твердження про проблематичність декларацій дослідників про схильність І. Вишенського до «питомого протестантизму» і про його двозначне вживання терміна «євангелісти». Визнається доречною версія про обізнаність І. Вишенського з ідеями трактату Христофора Філалета «Апокрисис». Саме в цьому слід вбачати схожість кількох його тверджень з деякими положеннями протестантського віровчення.

Ключові слова: Іван Вишенський, протестантизм, інвективи, спасіння вірою, безпастирська церква, «царське священство», sola scriptura, ікони, чернецтво, євангелісти, «Апокрисис».

Sarapin Alexander,
PhD in Philosophy,
Associate Professor at the Department of Religious Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0000-0001-9339-2338
tenasand@gmail.com

ON THE QUESTION OF “THE BEGINNINGS OF SPECIFIC PROTESTANTISM” IN THE WORKS OF IVAN VYSHENSKY

The article proposes a verification of the frequent arguments used by those researchers who insisted on I. Vyshensky’s tendency to reproduce the ideas of Protestantism. Their motivational factors are revealed. The fundamental works of I. Vyshensky are subject to interpretation, in which similarities with the doctrinal provisions of Protestantism are noticeable. The role of an analytical tool for verifying such similarities is performed by the hermeneutic method. It is argued that I. Vyshensky’s works can be identified as belonging to the genre of invective. In the perspective of identifying possible Protestant influences, the content of I. Vyshensky’s declarations about salvation by faith, about a pastorless church, about the perception of Orthodox believers as a “royal priesthood”, and about sola scriptura is revealed. On the other hand, I. Vyshensky’s statements about the need to venerate icons and his apologetics of the monastic way of life seem inconsistent with the spirit of Protestantism. The article summarizes the problematic nature of the researchers’ declarations about I. Vyshensky’s inclination towards «specific Protestantism» and his ambiguous use of the term “evangelists”. The version about I. Vyshensky’s familiarity with the ideas of Christopher

© Сарапін О. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Philalet's treatise "Apokrysys" is recognized as appropriate. This is precisely where the similarity of several of his statements with some provisions of the Protestant creed should be seen.

Key words: Ivan Vyshensky, Protestantism, invectives, salvation by faith, pastorless church, "royal priesthood", sola scriptura, icons, monasticism, evangelists, "Apokrysys".

Постановка проблеми. Іван Вишенський (бл. 1550 р. – після 1621 р.) належав до когорти блискучих полемістів Речі Посполитої, котрі відстоювали правдивість і зверхність православного віросповідання, хоча він себе презентував як «Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори» (Вишенський, 1986, с. 20). В будь-якому разі І. Вишенський уславився саме як православний письменник і непримиренний полеміст. Однак у вітчизняній інтелектуальній думці можна натрапити на спроби своєрідної протестантизації поглядів афонського затворника. Принаймні заслуговують на увагу ті декларації, автори яких говорили відчутні елементи протестантизму у творах І. Вишенського. Ще М. Драгоманов у статті «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891) обмовився про «зачатки питомого протестантизму в братствах та в таких писателів, як Іван Вишенський» (Драгоманов, 1991, с. 484). У свою чергу, М. Грушевський у п'ятому томі «Історії української літератури» зазначав: «Він вихованець реформаційної доби, тільки православний реакціонер у результаті.. Його різка, безоглядна негація – продукт реформаційного скепсису, а не безпосередньої православної традиції» (Грушевський, 1995, с. 96). Сучасний український письменник і літературознавець В. Шевчук писав: «Є підстави гадати, що Вишенський у перший період свого життя був близький і до протестантів (социніан), бо його ідея церкви без владик – явно реформаторська, та й осуджує він реформаторів більше для годиться, без особливої гостроти» (Шевчук, 1986, с. 6).

Тоді постає слушне питання: «Наскільки значущими у творах І. Вишенського були елементи протестантизму?» Чи все ж таки варто піддати сумніву їхню наявність у текстах афонського затворника? Відповіді на ці питання можна знайти безпосередньо у текстах І. Вишенського.

Отже, джерелами для подальшого аналізу служать його твориння «Книжка» (1599/1601), «Зачіпка мудрого латинника з дурним русином...» (1608/1609), «Христолюбному братству Львівському та іншим братіям..» (1610). Наведені твориння були упорядковані у збірці видання 1986 р. Відповідно, у подальшому викладі скористаюсь перекладом творів І. Вишенського сучасною українською мовою, здійсненим В. Шевчуком. (Вишенський, 1986). До речі, афонський затворник писав книжною староукраїнською мовою, «правда, більше слов'янізованою, ніж у інших полемістів» (Яременко, 1982, с. 107).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Про елементи протестантизму у твориннях І. Вишенського побіжно й частіше декларативно згадували у своїх публікаціях М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Перетц, П. Яременко, В. Шевчук, В. Любащенко. Натомість бракувало й нині бракує ґрунтовних аналітичних розвідок саме з цієї тематики. На увагу заслуговує хіба що змістовна стаття С. Савченка «Іван Вишенський: у пошуках автентичного образу» (2007). Загалом у вітчизняних публікаціях питання можливих протестантських впливів на погляди І. Вишенського досі перебуває на маргінесі.

Метою дослідження є верифікація тих частотних аргументів, до яких вдаються прихильники явної або прихованої протестантизації поглядів І. Вишенського (М. Грушевський, В. Перетц, П. Яременко, В. Шевчук). Крім того, видається важливим з'ясування мотиваційних чинників, якими вони послуговувались.

Методи. Реалізація мети дослідження уможливлюється завдяки герменевтичному методу. Йдеться про виявлення смислу, прихованого в різких за формою судженнях афонського затворника. До речі, його твориння за жанровими особливостями і за риторикою доречно визнати інвективами. Принаймні вони вражають емоційною запальністю і постійними закидами, сповненими гніву, в'їдливості і сарказму. В. Шевчук обмовляється про характерні для афоніта «громові послання, писані в стилі апостола Павла» (Шевчук, 1986, с. 7). Розрізнені пасажі у текстах І. Вишенського потребували своєрідного концептуального поєднання, котре досягалося завдяки застосуванню синтетичного методу.

Виклад основного матеріалу. Історик С. Савченко у статті «Іван Вишенський

у пошуках автентичного образу» цитує фразу В. Любащенко: «Погляди Вишенського місцями дивовижно нагадують протестантське вчення Sola Fide» (Савченко, 2007а, с. 155). Приводом для такого узагальнення виявляється дещо провокаційне твердження афонського затворника, а саме: «Спасайтеся вірою, спасайтеся заповідями євангельськими, спасайтеся законом отецьким, спасайтеся чистим і неблазенним життям!» (Вишенський, 1986, с. 84). Окрім першої синтагми ніщо не вказує на дотримування І. Вишенським принципу sola fide. При цьому варто зауважити симптоми її неузгодженості з наступними синтагмами. Відповідно, йдеться не тільки про «спасіння вірою», але й про спасіння «заповідями євангельськими» і «спасіння законом отецьким». В останньому разі утверджується авторитет святоотцівської традиції, який протестанти піддавали сумніву.

З іншого боку, чи доречно синтагму «спасайтеся вірою» жорстко прив'язувати до кредо протестантів? Ймовірно, джерелом синтагми «спасайтеся вірою» служив відомий імператив апостола Павла: «Людина виправдовується тільки вірою, незалежно від справ Закону» (Рим. 3:28). Тим більше, в розділах своєї «Книжки» І. Вишенський неодноразово посилається на «божественного Павла».

Крім того, утвердження принципу sola fide для протестантів означає виняткову пріоритетність віри як єдиного способу виправдання людини, незалежно від її вчинків. Натомість І. Вишенський дотримується компромісного вирішення проблеми співвідношення віри і справ, яке характерним є для православного сповідання. Точніше, він стверджував: «Віра-бо, за Яковом-апостолом, без діла мертва, так само й діло без віри» (Вишенський, 1986, с. 125).

Деякі дослідники творчості І. Вишенського посилаються на начебто культивовану ним ідею Церкви без священників і, відповідно, на властивий йому антиієрархізм. До прикладу, П. Яременко писав: «Невипадково тому в знак непримиренності до королівської тиранії Вишенський сміливо і рішуче висуває реформаційно-протестантську ідею безпастирської церкви» (Яременко, 1982, с. 53). Слід визнати, що твори І. Вишенського справді переповнені інвективами проти священників. Хрестоматійний приклад тому: «Ліпше-бо вам без владик і без попів, поставлених од диявола, ходити до церкви і православ'я зберігати, аніж з владиками й попами, не від бога прикликаними, бути в церкві і з неї глумитися, а православ'я топтати. Не попи-бо нас спасуть, чи владики, чи митрополити, але православне таїнство віри нашої зі збереженням божих заповідей, – оте нас має спасти!» (Вишенський, 1986, с. 36). Проте виникає слушне запитання: «Чи доходить І. Вишенський до своєрідного «церковного республіканізму» (Грушевський) і, відповідно, до протестантського принципу неприпустимості іншого посередництва між Богом і людьми, окрім самого Христа (sola Christo)? Між іншим, аналізуючи згадану інвективу Г. Грабович стверджував: «Мислення Вишенського схиляється до радикального антиієрархізму й антиістеблішментаризму» (Грабович, 1997, с. 268). Натомість В. Перетц дещо радикально зазначав: «Так ставити питання міг тільки український проповідник та крайній протестант» (Перетц, 1925, с. 49).

Однак слід зважати на контекст згаданої інвективи афонського старця і, відповідно, на її вербальне продовження. У подальшому викладі І. Вишенський радить вірянам обирати пастирів «життям та розумом відомих, що вони благоговійні й правовірні», а безпосередньо перед обранням і вчиненням посту, бдіння і молитви, а потім «зібравшись до церкви, – молітесь Богу, щоб дав і відкрив вам пастиря, тоді його через жеребок з-поміж отих названих і вибирайте» (Вишенський, 1986, с. 36).

Зважаючи саме на контекст начебто антиієрархічних висловлювань І. Вишенського, зауважу, що автор «Книжки» мав на увазі тих архієреїв, котрі зрадили православне віросповідання, або тих «нечестивих пасторів, які заплюгавили Церкву Христову» (Вишенський, 1986, с. 36). В такому разі І. Вишенський наголошував на очищенні Церкви від ієрархічного баласту, а не від інституту священства. Точніше, афонський затворник не сприймав ті неподобства мирського життя, котрі проникли в середовище кліриків. До прикладу, він стверджував: «Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота. А замість доброчесного життя конечна розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує» (Вишенський, 1986, с. 58). Іншими словами, афонський аскет налаштований був проти усіляких проявів морального занепаду кліру. Слушну думку

висловив Г. Грабович: «Бо коли Вишенський таки зосереджує свою увагу на духовенстві (і католицькому, і православному), то це тому, що їхній гріх для нього найбільш обурливий – у духовному, а не суспільному, чи політичному вимірі, – і тому вони перші підпадають під його обстріл» (Грабович, 1997, с. 264).

Отже, афонський затворник не виступав проти ієрархів як таких. Підтвердження тому можна знайти у такому реченні автора «Книжки»: «А священики православної віри, поборники благочестя, у своєму ступені тверді і мають таку силу, владу й начальство боронити євангельську правду і за неї до крові стояти, як це робив і сам Христос, його апостоли та інші» (Вишенський, 1986, с. 88). Певною мірою можна погодитися з узагальненням С. Савченка: «Таким чином, чутки про «антиієрархізм» Вишенського виявилися надто перебільшеними: він зводиться лише до заперечення канонічних повноважень єпископів-католиків над вірянами-православними, але ніде не видно, щоб Вишенський заперечував ієрархічний устрій Православної Церкви» (Савченко, 2007а, с. 154).

До того ж пропозиція І. Вишенського щодо процедури обрання пастирів нагадує донікейську практику обрання кліриків пресвітерами і мирянами, згідно з установкою: «Обирають пресвітери і миряни, висвячують єпископи». Вірогідно, що автор «Книжки», який тривалий час був затворником в одному з монастирів Афону, обізнаний був з подібною практикою обрання кліриків. Симптоматичним видається його звернення до православних архієреїв: «хоч один з вас узяв єпископство від вищого звання, дарування й освячення і через голоси всенародного обрання?» (Вишенський, 1986, с. 75)

До речі, коли король не затвердить обрання пастирів народом, І. Вишенський радить вірянам: «узаконьте собі по всіх містах молитовний день і помолітеся Богу» (Вишенський, 1986, с. 36). Іншими словами, за відсутності сприяння у цій справі з боку світської влади потрібно цілковито довіритися Господу. Щоправда, М. Грушевський чомусь інкримінував афонському затворнику радикальні способи добиватися соборного обрання. До прикладу, він писав: «Та й у самого Вишенського – найяскравійшого оборонця старих церковних традицій і канонів бували моменти, коли він договорювався до цілком революційних, протестантських поглядів, радячи православним не приймати єпископів, що беруть затвердженнє від короля без соборного вибору» (Грушевський, 2021, с. 79). Ймовірно, афонський затворник вдавався до своєрідної ідеалізації процедури обрання ієрархів, еталон якої він вбачав у ранньохристиянській традиції. Звідси випливали втілені у тексти прагнення І. Вишенського повернутися до витоків, очистити християнське віросповідання від подальших його спотворень.

Деякі дослідники звернули увагу на ідентифікацію І. Вишенським православних вірян як «царського священства». У відповідному фрагменті сказано: «Ви ж, улюблені православні християни, роде вибраний, народе святий, царське свячення, люди оновлення, котрі вчите себе святою своєю вірою, духом святим і молитеся, самі себе в любові божій тримайте, чекаючи милості господа нашого Ісуса Христа на вічне життя» (Вишенський, 1986, с. 135). Між іншим, в оригінальному правописі тексту І. Вишенського йдеться про «царское священие, людие обновления, святою вашею вѣрою назидающе себе» (Вишенський, 1959, с. 152). Чи не міститься в подібній ідентифікації натяк на протестантський принцип всесвященства? В. Любащенко у цій фразі вбачає «ту внутрішню подібність, яка простежується в північноєвропейському рухові благочестя (на ґрунті якого виховувався Лютер) і східно-християнському ісихазмі (виразником якого був Вишенський)» (цит. за: Савченко, 2007, с. 158). Іншими словами, вона обережно твердить про певні аналогії між установками протестантських реформаторів та І. Вишенського щодо «царського свячення» мирян. Безсумнівно, з позиції протестанта у згаданій фразі відчутним є наголос на «всезагальності священства», коли будь-який вірянин може бути пастором завдяки хрещенню. Проте навряд чи І. Вишенський мав на увазі принцип всезагального священства. Скоріше, синтагму «царське свячення» він застосовував, зважаючи на її суто духовний смисл.

З іншого боку, йдеться про пропоноване І. Вишенським метафоричне представлення тих християн, котрі зрадили свою віру. До прикладу, афонський затворник патетично виголошував: «О царське свячення, язику святий, людей оновлення, як перетворився ти

в поганське та єретичне безвір'я!» (Вишенський, 1986, с. 60). Втім, І. Вишенський синтагму «царське свячення» також вживає до благочестивих християн православного віросповідання. Підтвердженням його речення: «Спасайтеся, братіє моя возлюблена, вірне Христове стадо, роде вибраний, мово свята, царське свячення, люди оновлення, руський благочестивий народе, самі» (Вишенський, 1986, с. 84). Проте афонський чернець не міг навіть помріяти про уподібнення мирян священникам. Навпаки, він зазначав: «Священиками хай стають за правилами святих отців, а не з власної волі, заради плотської похоті, маєтків і панства приймають той сан» (Вишенський, 1986, с. 36). Тим більше, чернець І. Вишенський був прекрасно обізнаний з правилами святих апостолів, Вселенських і Помісних святих отців.

До речі, афонський затворник високо оцінював авторитет «євангельської та апостольської науки». Проте навряд чи будуть доречними твердження про дотримування І. Вишенським протестантського принципу Sola Scriptura. Принаймні у своїх творіннях він неодноразово посилається на свідчення «від писання євангельського, апостольського і святих богоносних отців» (Вишенський, 1986, с. 75, 112, 134). І. Вишенський навіть закликає православних до укладення і видання друком книги «Соборник», в якій повинні бути «зібрані всі невідомі таємниці різних часів, учинені або мовлені від Христа-спасителя або ж його учнів, святих апостолів чи святих богоносних отців» (Вишенський, 1986, с. 187). Між іншим, біблійні тексти і святоотцівські творіння є єдиними, які цитує афонський затворник. Щоправда, варто сказати про вибірковість посилань на певних святих отців й подекуди їх довільне переінакшення.

Неузгодженими з духом протестантизму слід визнати твердження І. Вишенського про потребу шанування ікон. Він зазначав: «Поклоніння іконам щиро шануйте, а в домах, де перебуваєте, образ матері божої з її превічним дитям на стіні в кінці трапези вашої пригвоздіте» (Вишенський, 1986, с. 34). З іншого боку, у творіннях І. Вишенського відчутною є апологетика й навіть глорифікація чернечого образу життя. Прикладом є його твердження: «Повір мені, коли б вас іноки перед Богом не заступали, уже б ви давно з усією своєю мирською утіхою щезли й погинули» (Вишенський, 1986, с. 37). Г. Грабович влучно охарактеризував ставлення І. Вишенського до ченців та їхньої місії. Він відзначав: «Авторитет Христа та його церкви втілюється й полягає саме в чернечому ідеалі, не абстрактно, але дослівно – через повсякденне існування, молитву і самозречення ченців» (Грабович, 1997, с. 269).

Також своєчасною буде відповідь на питання: «Яким було ставлення афонського затворника до протестантів?» І. Вишенський у своїх творіннях чітко вирізняв православних християн, папістів і «євангелістів». Принагідно зверну увагу на частотне подвійне семантичне перекривання у нього слова «євангеліст». Залежно від контексту, І. Вишенський називає євангелістами авторів Євангелій і протестантів. Принаймні про євангелістів саме як протестантів свідчить його відома інвектива: «Той-бо зветься папіст, той оце нині з євангелія виліз, євангеліст, той он недавно вихрещений, той он суботник. Чи не плотські ви є? Чи ж вам допоможе сивина і гарна борода, коли маєте дитинногральний розум?» (Вишенський, 1986, с. 51).

Цілком ймовірно, що дослідницька установка, в основі якої полягають пошуки «зачатків питомого протестантизму» була вмотивована ідеологічними запитами певних історичних епох. Принаймні в кінці XVI – першій третині XVII ст. тодішні православні полеміст використовували деякі уявлення та ідеї протестантських письменників як вагомі аргументи проти «латинників». У зв'язку з цим вартує уваги версія про обізнаність І. Вишенського з руською редакцією острозького видання трактату «Апокрисис» Христофора Філалета, під псевдонімом якого приховувався польський протестант Мартин Броневський. Подібне авторство «Апокрисиса» довів польський історик Ю. Третяк (Tretiak, 1912, s. 183). Нині в дослідницьких колах таке його припущення стає загальноприйнятим. І. Вишенський на початку другого розділу «Книжки» згадує про «книжку-відповідь від вас, православних, яку видано проти книги на собор, що був супроти вас у Берестію тим-таки згаданим дієписцем» (Вишенський, 1986, с. 28). Йдеться саме про трактат «Апокрисис», написаний як відповідь на книгу єзуїта П. Скарги «Берестейський собор і його захист» (1597). Ймовірно, що думки І. Вишенського про право мирян міркувати над питаннями віри,

викладеними в біблійних текстах, і неприйняття священників як виняткових гарантів забезпечення спасіння навіяні були саме автором «Апокрисиса». Звісно, афонський затворник не здогадувався про належність автора цього трактату до протестантів. Тим більше, Христофор Філалет писав від імені русина. До того ж у четвертій частині «Апокрисиса» міститься прихована апологія православної церковності. (Христофор Філалет, 1988, с. 292–305).

Висновки. Отже, у творіннях І. Вишенського наявними є твердження, котрі можна підігнати під трафарет протестантської схеми (якщо не брати до уваги внутрішньоконфесійної розбіжності у протестантизмі). Однак на підставі таких збігів навряд чи доречно говорити про схильність І. Вишенського до реформаційних ідей, або до «питомого протестантизму». Варто навести слушну думку С. Савченка: «Як правило, те, що дослідники сприймають за «реформаційність» (або навіть протестантизм) у поглядах І. Вишенського, виявляється давно забутим ісихазмом, або навіть звичайним моралізуванням ченця-аскета, яке знаходимо в аскетичних трактатах будь-кого зі святих отців» (Савченко, 2007б, с. 167).

В сучасній Україні схильність І. Вишенського до візантійського богословствування й навіть до особливої аскетичної філософічності, яка не сприймає «зовнішню плотську премудрість», не дуже схвалюється в колах науковців. Таке враження, що підспудно спрацьовує установка: відірвати такого речника української писемності від клятого візантинізму, або від традиції «дрєвлєго благочестія» Русі. Ймовірно, одним із способів реалізації такого відриву видається знаходження у його творіннях якихось натяків на протестантські алюзії задля їхнього подальшого возвеличення та узагальнення про близькість афонського затворника до ідей начебто прогресивного руху Реформації. На щастя, спроби деяких дослідників «ліпити» з І. Вишенського прихованого протестанта не є переконливими.

Список використаних джерел:

Вишенський І. (1959). Твори. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 270 с.

Вишенський І. (1986). Твори. Київ: Дніпро, 247 с.

Грабович Г. (1997). Авторство й авторитет у Івана Вишенського. *Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження. Есе. Полеміка*. Київ: Основи. С. 260–277.

Грушевський М. (1995). Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. Київ: Либідь. Т. 5, кн. 2. 352 с.

Грушевський М. (2021). З історії релігійної думки на Україні. Київ: Центр учбової літератури, 192 с.

Драгоманов М. (1991). Чудацькі думки про українську національну справу. *Драгоманов М. Вибране («…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»).* Київ: Либідь. С. 461–558.

Перетц В. (1925). Іван Вишенський і польська література XVI в. *Записки українського наукового товариства в Києві*. Т. XIX. С. 37–54.

Савченко С. (2007а). Додаток. Іван Вишенський у пошуках автентичного образу. *Савченко С. Давня Русь у полемічній літературі кінця XVI–XVII століття*. Дніпропетровськ: Інновація. С. 139–159.

Савченко С. (2007б). Полемічна література XVI – XVII ст. в українській історіографії. *Український історичний журнал*. Вип. 5. С. 158–174.

Христофор Філалет (1988). Апокрисис. Українська література XIV – XVI ст. Київ: Наукова думка. С. 289–305.

Шевчук В. (1986). Іван Вишенський та його послання. *Вишенський І. Твори. Київ: Дніпро*. С. 3–18.

Яременко П. (1982). Іван Вишенський. Київ: Вища школа, 142 с.

References:

Vyshenskyi, I. (1959). Tvory. [Works]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury [in Ukrainian].

Vyshenskyi, I. (1986). Tvory. [Works]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Grabovych, G. (1997). Avtorstvo i avtorytet u Ivana Vyshenskoho [Authorship and Authority in Ivan Vyshensky]. Grabovych G. *Do istorii ukrayinskoi literatury. Doslidzhennya. Ese. Polemika*. Kyiv: Osnovy, 260–277 [in Ukrainian].

Hrushevskyi, M. (1995). Istoriya ukrayinskoi literatury: v 6 tomakh, 9 knyhakh. [History of Ukrainian Literature: in 6 volumes, 9 books]. Kyiv: Lybid, Tom 5, knyha 2 [in Ukrainian].

Hrushevskyi, M. (2021). Z istoriyi religiynoi dumky na Ukraini [From the history of religious thought in Ukraine]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

Dragomanov, M. (1991). Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu. [Strange Thoughts on the Ukrainian National Cause]. Dragomanov M. Vybrane ("…miy zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini"). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Peretts, V. (1925). Ivan Vyshenskyi i polska literatura XVI v. [Ivan Vyshensky and Polish Literature of the 16th Century]. Zapysky ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi. Tom XIX, 37–54 [in Ukrainian].

Savchenko, S. (2007a). Dodatok. Ivan Vyshenskyi u poshukakh avtentychnogo obrazu. [Appendix. Ivan Vyshensky in search of an authentic image]. Savchenko S. *Davnya Rus u polemichnii literaturi kintsya XVI–XVII stolittya.* Dnipropetrovsk: Innovatsiya, 139–159 [in Ukrainian].

Savchenko, S. (2007b). Polemichna literatura XVI – XVII st. v ukrainskii istoriografii [Polemical literature of the 16th – 17th centuries in Ukrainian historiography]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal, 5,* 158–174 [in Ukrainian].

Khrystofor Filalet (1988). Apokrysys. [Apocrysys]. *Ukrainska literatura XIV–XVI st.* Kyiv: Naukova dumka, 289–305 [in Ukrainian].

Shevchuk, V. (1986). Ivan Vyshenskyi ta yoho poslannya [Ivan Vyshensky and his message]. Vyshenskyi. Tvory. Kyiv: Dnipro, 3–18 [in Ukrainian].

Yaremenko, P. (1982). Ivan Vyshenskyi [Ivan Vyshensky]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 26.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026